

УДК 330.341.1

СТРУКТУРНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ФАКТОРИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Осецький В.Л.

У статті досліджуються теоретичні питання структурної перебудови економіки України. Розглянуто сучасний напрямок структурних зрушень, спрямований на стає соціально-економічне зростання на інноваційній основі при активному використанні сучасних науково-інноваційних розробок.

Ключові слова: *структурна перебудова, інноваційна модель, соціально-економічне зростання, економічні реформи.*

Інноваційна модель економічного розвитку, важливою складовою якої є вітчизняна наукова система, – один із вирішальних чинників забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в сучасному світовому господарстві. Ця обставина практично не враховувалася при розробці й реалізації в життя стратегії економічних реформ у більшості країн із перехідною економікою. Перенесення центру ваги економічних перетворень у сферу інституціональних механізмів реалізації власності й монетарної політики відтіснили на другий план найважливіші стратегічні орієнтири, серед яких розбудова економіки знань, що дозволить зберегти і розвивати національну науку, яка забезпечує формування внутрішнього ринку високих технологій і випуск конкурентоспроможної продукції. Наслідком подібної економічної політики стало різке загострення технологічної кризи в більшості країн, що реформуються, втрата зовнішніх і внутрішніх ринків, зростання технологічної залежності від закордонних країн. Зміцнення й адаптація національної наукової та інноваційної системи до сучасних умов і вимог ринкових механізмів кардинально впливатиме на якість та динаміку зростання економіки. У цьому ключ до розв'язання проблеми структурної перебудови економіки, підвищення її конкурентоспроможності, виходу на світові ринки, залучення інвестицій.

Таким чином, в Україні мають бути створені та задіяні такі інституційні й економічні механізми, які б стимулювали інтеграцію науки та виробництва, щоб забезпечити наявність внутрішнього джерела технологічних нововведень і внутрішнього ринку, готового прийняти технології новітніх укладів. Якщо країна ставить завдання досягнення конкурентоспроможності на світових ринках високих технологій, то невід'ємним завданням її економічної політики має стати пошук моделі наукової системи, яка дасть змогу, передусім, гарантувати їй економічну безпеку та чільне місце в Європейському Союзі за стабільних і високих темпів економічного зростання [1, с.112]. Різні аспекти наукового й інноваційного розвитку в контексті структурних зрушень в Україні досліджені сучасними вітчизняними економістами. Цим науковим проблемам присвячені праці Ю.Бажана, В.Базилевича, А.Гальчинського, В.Гейця, А.Чухна, А.Шегди, М.Чумаченка та інших учених.

Метою цієї статті є комплексне висвітлення і характеристика інноваційної моделі розвитку економіки в контексті зміни пріоритетів вітчизняної науки, які здатні привести в дію довготривалі й ефективні чинники широкомасштабної модернізації національної економіки, її структурної перебудови. Йдеться про спроможність країни до структурно-інноваційних змін, орієнтованих на постіндустріальні параметри, критерії й узагальнення характеристик інституційних моделей наукових систем у розвинутих країнах.

Це передбачає зростання відповідності між станом науково-технічного забезпечення економіки та потребами інноваційного ринку. За роки ринкових реформ науково-технічний потенціал більшості країн із перехідною економікою не тільки не був затребуваний, але великою мірою зруйнований, внаслідок чого науково-технічна сфера цих країн опинилась у стані глибокої кризи. Руйнівні процеси, що відбуваються в даній сфері, підривають внутрішні передумови довгострокового економічного зростання і прирікають відповідні країни на перманентне відставання і технологічну залежність від розвинутіших країн.

Україна має досить вагомий науково-технологічний потенціал. Це наявність визнаних у світі власних наукових шкіл та унікальних технологій, здатних забезпечити розвиток сучасного високотехнологічного виробництва. Інша складова цього потенціалу – наукомістке високотехнологічне виробництво. Центальною вимогою та характеристикою сучасного стану економіки є розвиток і застосування наукових (систематизованих) знань для розв'язання практичних завдань [2], тобто практична реалізація національного наукового потенціалу, впровадження технологічних інновацій, що базуються на наукових

досягненнях. У постіндустріальному світі національний науковий потенціал стає визначальною частиною національного багатства будь-якої країни [3]. Практика управління інноваційними процесами в Україні свідчить про існування серйозних проблем щодо пошуку шляхів підвищення ефективності використання науково-технічного потенціалу, зокрема забезпечення розробки й реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки.

Реалізація нової інноваційної стратегії розвитку і повноцінне використання інвестиційного й інноваційного потенціалу в інтересах оновлення виробництва – нині чи не єдиний шлях для України досягти рівня високотехнологічної розвинутої держави. Для виявлення нових напрямів інноваційної діяльності, а головне – знаходження власної і технологічної парадигми, необхідний зростаючий приплив інвестиційних ресурсів, який стає своєрідним виявом внутрішньої сили країни. Залучення інвестицій в інноваційну сферу дасть змогу мати ефективні інструменти прискорення розвитку пріоритетних сфер діяльності. Разом з тим практика довела, що часто інвестиції спрямовуються не на запровадження передових технологій, а навпаки, в технології вчорашнього дня. Економіці завдаються подвійні збитки. До того ж, поширюючи застарілі технології, інвестиції “консервують” відставання, не підвищують ефективність економіки, а отже, не стимулюють інноваційний розвиток.

Важливий висновок щодо цього напряму полягає в тому, що ефект зростання досягається за умови, коли інвестиції й інновації взаємопов’язані як структурно-функціональні фактори, якість співвідношення яких забезпечить структурні технологічні зміни та формування технологічних укладів. Якщо структура інвестицій відповідає технологічній структурі виробництва, то тим самим забезпечується розширене відтворення, але в межах існуючої структури виробництва. Для того, щоб здійснити структурні технологічні зміни та забезпечити розвиток внутрішнього ринку високих технологій, необхідно, щоб інвестиції, забезпечуючи удосконалення усіх видів виробництва, пріоритетно зосереджувались на тих виробництвах і в тих галузях, які визначають прогресивний розвиток економіки, тобто поліпшення її структури на новій інноваційній основі. Стратегія і тактика розвитку останніх має стати складовою інвестиційно-інноваційної моделі.

Світовий досвід підтверджує, що успішний розвиток економіки забезпечується лише тоді, коли держава, з одного боку, активно підтримує і стимулює інноваційну діяльність (зазначимо, що країни ЄС ставлять за мету збільшення обсягу фінансування науки до 3% ВВП), а з іншого – визначає її стратегію, спрямовану на зміцнення наукового потенціалу.

В Україні обрано стратегію концентрації фінансового та інтелектуального капіталу на заздалегідь визначених державою пріоритетних напрямках інноваційного розвитку. Програмою діяльності Кабінету Міністрів України передбачено такі завдання, як “активізація структурної перебудови економіки, створення умов для сталого економічного зростання на базі інноваційного оновлення, підвищення конкурентоспроможності виробництва, розвиток економіки, що базується на знаннях” [5]. Нові знання, стають економічним ресурсом після того, як будуть перетворені у форму інновації, тобто комерціалізованого знання, сприйнятого ринком. Результати конкурентних змагань між країнами за інноваційні ресурси виявили найефективніші моделі організації науки, досягнення яких у поєднанні з реальним капіталом дають підстави для висновку про пірамідальний характер розподілу світового інноваційного продукту [6].

Україна має необхідні передумови для розбудови економіки знань. Кожна зі складових такої економіки у нас розвинута більшою чи меншою мірою і має вагомий потенціал для розвитку, проте він використовується безсистемно, не налаштований на створення нових конкурентних переваг на ринках, а тому не трансформується у високу якість зростання.

Тим часом не можна не враховувати, що інституціональна структура української науки, внутрішні взаємозв’язки, механізми функціонування в основному сформувалися задовго до початку радикальних політичних і економічних реформ і не завжди сприяли ефективній інтеграції науки в ринкове середовище. Наукові організації і вчені, опинившись в нових, незвичних для них обставинах, намагалися певним чином адаптуватися до цього. Однак така адаптація відбувалася за відсутності реакції з боку держави, обґрунтованих стратегічних рішень, які б відповідали характеру змін, націлених на трансформацію науки в напрямках, адекватних соціально-економічній динаміці. На тлі загальносистемної кризи, що охопило країну, у сукупності це привело до різкого загострення ситуації в науці. Проте науково-

технічна сфера України поки ще зберегла основний науковий потенціал, відомі наукові школи, значну частину унікального науково-технологічного комплексу.

Основним елементом організаційної структури української науки є самостійні організації, що виконують дослідження й розробки, а також відповідні підрозділи вищих навчальних закладів, промислових підприємств, організацій інших галузей економіки. Основною формою організації досліджень в Україні залишаються науково-дослідні інститути, відособлені від вищих навчальних закладів і підприємств. Варто підкреслити, що розукрупнення існуючих і створення нових наукових організацій передбачає утворення юридичних осіб у формі науково-дослідних інститутів, а не зміцнення дослідницької бази підприємств і вищих навчальних закладів.

Протягом десятиліть економічний розвиток нашої країни визначався станом оборонної промисловості, видобувних галузей, металургії, важкого машинобудування. Не дивно, що у сфері досліджень і розробок завжди превалював підприємницький сектор, який утворюють самостійні галузеві організації (науково-дослідні, конструкторські, проектні і т. ін.), орієнтовані на потреби галузевої економіки, а також науково-технічні підрозділи промислових підприємств, що спеціалізуються переважно на виконанні прикладних досліджень і розробок.

Зміни в складі підприємницького сектора науки пов'язані з галузевими тенденціями динаміки промислового виробництва і процесом приватизації, що зумовили суттєві зрушення в структурі власності наукових організацій. Це супроводжувалося виходом багатьох галузевих наукових організацій з адміністративного підпорядкування міністерств і відомств, входженням їх у промислові асоціації, концерни, фінансово-промислові групи. З ліквідацією галузевих міністерств доля підвідомчих або наукових організацій склалася по-різному. Так, у ситуаціях, коли нові управлінські структури, створені на базі скасованих відомств, зберегли контроль над галузями, наукові організації, що увійшли до їхнього складу, продовжували одержувати підтримку і виявилися в кращому стані, ніж ті, що залишилися поза великими промисловими утвореннями при розпаді, міністерств на кілька компаній (наприклад, у промисловості машинобудування).

У підсумку в Україні інституціональні проблеми вирішують близько 1400 наукових організацій, “розпорушених” між різними відомствами і представлені науковими організаціями, що входять до складу Національної академії наук України і п'ятих галузевих академій, вузами, підпорядкованими Міністерству науки і освіти, і галузевими науковими організаціями, підпорядкованими Міністерству промислової політики. Багато експертів відзначають, що подібне розчленування науки по різних відомствах робить проблематичним формування ефективної технологічної політики в доступній для огляду перспективі [7, с.53].

Диспропорції у структурі вітчизняного наукового потенціалу проявляються у дефіциті ресурсного забезпечення та відносному надлишку наукових кадрів, що зумовлює низький “коефіцієнт корисної дії” наукової сфери і має мультиплікативні наслідки для економічного і соціального розвитку України у вигляді низького технологічного рівня. Викладене актуалізує таку зміну економічної системи функціонування сфери науки, яка б поліпшила залучення науки до утвердження інноваційної моделі розвитку.

Масштабні зміни в економіці західних країн переконливо свідчать, що запорукою соціально-економічних перетворень є швидкий інноваційний розвиток, що спирається на особливу роль науки як безпосередньої продуктивної сили. В Україні в міру усвідомлення того, що наука стала визначальним фактором інноваційного розвитку, а також зміна технологічних укладів, що відбувається в сучасній українській економіці, вимагають підвищеної уваги держави до можливостей свідомого регулювання цих процесів і до шляхів реалізації цих можливостей. У даний момент, коли регулювання сфери виробництва наукових знань переходить у площину практичних рішень, у нашій країні є можливість уникнути багатьох помилок, відомих із практики економічної діяльності інших країн, повною мірою враховувати світовий досвід державного регулювання інноваційної діяльності.

Проблема державного регулювання інноваційної діяльності – це проблема регулювання технологічної структури виробництва, яка стосується техніко-економічного розвитку національного господарства, а не якогось сектора економіки. Зокрема, одна з проблем становлення державної інноваційної політики полягає в досягненні та підтримці визначеного технологічного рівня виробництва і забезпеченні відтворення всіх елементів системи продуктивних сил, що відповідають даному технологічному

рівню.

Перетворення в економіці України безпосереднім чином пов'язані з перспективами інноваційного відновлення. Складність даної проблеми полягає в тому, що для забезпечення стійкого технологічного розвитку потрібно визначити не тільки його основні напрямки, що потребують підтримки держави, але і технологічний рівень, якого вони повинні досягти. В усіх галузях нашої економіки присутні елементи декількох технологічних укладів, вони переплітаються один з одним і знаходяться у своєрідній і тісній взаємодії.

Вибір пріоритетного технологічного укладу, за усієї складності цієї проблеми, має принципове значення. Адже кожний технологічний уклад є єдиним міжгалузевим комплексом взаємозалежних виробництв, заснованих на близьких за характером техніко-технологічних принципах і рішеннях. Таким чином, кожний технологічний уклад, як цілісна система, здатний чинити опір упровадженню чужорідних виробництв і технологічних принципів, у відомому змісті не сприймати елементи інших технологічних укладів.

Сьогодні нашій країні необхідний курс на радикальні та швидкі зміни в системі продуктивних сил, на комплексне формування і розширене відтворення головного технологічного укладу, що був би здатний скласти технологічну основу економічного розвитку України на досить тривалий термін. Розв'язанню цього важливого завдання мають бути підпорядковані перетворення структури виробництва і технологічної динаміки у всіх сферах і секторах господарства, забезпечення відтворення відповідному технологічному укладу ресурсного потенціалу науково-інноваційної сфери. Пріоритетними галузями мають стати інвестиційно привабливі виробництва, розвиток яких зможе дати поштовх ланцюгу технологічних взаємозв'язків і створити необхідні передумови для реконструкції й модернізації інших галузей і видів економічної діяльності. Однак згодом ці нові технології також наближаються до своїх технологічних меж, їхній життєвий цикл виходить на останню ділянку логістичної кривої, і різкий підйом середньої норми прибутку змінюється досить тривалим періодом її поступового зниження.

Розглянутий закон, що відображає співвідношення зростання ефективності і вартості технологій, що застарівають, має велике значення не тільки для прийняття інвестиційних рішень, але і для прогнозування інноваційно-економічної динаміки. Зростання вартості, що випереджає віджилі технології порівняно із зростання їхньої ефективності, означає, зокрема, що навіть дуже великі вкладення в їхній розвиток не дають змоги домогтися істотних результатів на шляху підвищення ефективності виробництва; більш того, чим об'ємніше будуть ці вкладення, тим швидше вичерпається технологічний потенціал розвитку даних технологій.

Отже, інвестиції у розвиток технологічних систем, що знаходяться в останній фазі свого життєвого циклу, автоматично призводять до витрати інвестиційних ресурсів, який не буде відповідати ніяким розмірам вартості в товарній формі, і тим самим неминуче закладають у макроекономічні тенденції інфляційні показники, пов'язані з наростанням інфляції витрат. Інфляція є непрямим свідченням того, що впроваджуються у виробництво технології, які характеризуються техніко-економічними показниками подібного роду, належать до технологічних укладів, що старіють, динаміка яких знаходиться на останній ділянці логістичної кривої, отже, навіть масштабні інвестиції в ці уклади не зможуть привести до радикального зростання продуктивності праці. Такі технології є своєрідною «чорною дірою», здатною поглинути будь-який обсяг інвестицій, від яких ні країна в цілому, ні окреме підприємство ніколи не одержує адекватної віддачі, оскільки технологічні можливості подальшого розвитку цих укладів значною мірою вичерпані.

Соціальний захист і збереження наукових кадрів, вдосконалення нормативно-правової бази у сфері науково-технічного розвитку та забезпечення доступної системи охорони інтелектуальної власності, необхідність глибоких змін у системі організації та фінансування наукових досліджень, модернізація технічної бази наукових установ, розвиток ефективного менеджменту – це проблеми, які необхідно вирішувати найближчим часом у науково-інноваційній сфері.

Науково-інноваційна сфера України ще не стала вирішальним фактором економічного зростання. Аналіз стану технологічного розвитку економіки свідчить про уповільнення темпів виконання науково-технічних програм та їх впровадження у виробництво. Аналіз показує, що за багатьма показниками (обсяги фінансування, кадрова складова, інновації та ін.) науково-технічний розвиток Украї-

ни поступово усунений з кола державних пріоритетів, що призвело до зниження інноваційної активності та здатності до реструктуризації виробництва і підвищення конкурентоспроможності продукції. Якщо тенденція до прискорення розвитку науки та високих технологій в Україні не посилиться, то враховуючи високі темпи зростання в провідних країнах світу, технологічне відставання України від цих країн зростатиме, а вітчизняна економіка в кращому випадку буде інтегрована у вигляді окремих допоміжних елементів у глобальну мережу високотехнологічних транснаціональних корпорацій [8, с.701]. Саме тому важливою умовою самостійного та стійкого розвитку економіки України в середньо- та довгостроковій перспективі є ефективне просування у напрямі здійснення прогресивних структурних зрушень на нових інноваційно-технологічних та інституціональних основах. У затверджених Урядом України “Концептуальних засадах стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002-2011 роки” ключовою є позиція необхідності забезпечення єдності в реалізації завдань структурної та інноваційної політики. Наголошується, що “стимулювання науково-технічного розвитку та реалізації структурно-інноваційної стратегії має стати однією із визначальних цілей Уряду України, Верховної Ради України, органів виконавчої та представницької влади на місцях” [9].

Державна стратегія “виживання науки”, прийнята ще на початку створення самостійної національної наукової системи, виявилася хибною і не змогла забезпечити необхідні якісні зміни в науці та органічне включення інноваційних процесів в економіку. Нерозуміння в суспільстві значення науки для його позитивної трансформації перетворило цей процес для самої науки в її неконтрольований розвал [4]. Функція держави в національному науково-технічному розвитку полягає у створенні системи освіти, інноваційної інфраструктури, інституційному забезпеченні, стимулюванні прямими та непрямыми методами.

ВИСНОВКИ

Таким чином, економічні системи за умов науково-інноваційного регресу вимагають посиленого втручання державної влади в економіку знань з метою забезпечення належної інноваційної структури виробництва. У цих умовах необхідно пам’ятати про те, що науково-інноваційні дослідження є одним із аспектів економічного аналізу, який не можна зводити лише до технологічних проблем. Саме таке розуміння даного питання є одним із значних методологічних завоювань вітчизняної економічної науки.

Ефективні зрушення у науково-технологічній, галузевій та інституціональній структурах виробництва відповідно до прийнятих рішень і програмних документів економічного розвитку України мають стати базовою складовою модернізації економіки України на інноваційній основі в перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гальчинський А. С. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / А. С. Гальчинський, В. М.Геєць. — К. : ІВЦ Дежкомстату України, 2004. — 416 с.
2. Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества : [Електроний ресурс] / Дж. Гэлбрейт. — Режим доступу : <http://ek-lit.agava.ru>
3. Федоренко Н. Оценка эффективности использования национальных ресурсов России / Н. Федоренко, В. Симчера // Вопросы экономики. — 2003. — №8. — С.31—40.
4. Данилишин Б. Науково-інноваційне забезпечення сталого економічного розвитку України / Б. Данилишин, В. Чижова // Економіка України. — 2004. — №3. — С.4—11.
5. Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Послідовність. Ефективність. Відповідальність» // Урядовий кур’єр. — 2004. — 31 бер.
6. Зуев А. Последствия непредсказуемы / А. Зуев, Л. Мясникова // Свободная мысль. — 2002. — №1. — С.51—61.
7. Ленчук Е. Б. Наука в странах СНГ в период рыночных преобразований / Е. Б. Ленчук // Наукоеведение. — 2001. — №1. — С.50—56.
8. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / [за ред. акад. В. М. Гейця]. — К. : Фенікс, 2003. — 1008 с.
9. Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір: Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» // Урядовий кур’єр. — 2002. — 4 черв.